

IKKI TILLI BOLALARNI TARBIYALASHNING AFZALLIKLARI VA MUAMMOLARI

Normurodova Sabokhat Jabbor qizi

Angor tumani 23-maktab o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14891082>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- Dekabr 2024 yil

Ma'qullandi: 28- Dekabr 2024 yil

Nashr qilindi: 31- Dekabr 2024 yil

KEYWORDS

ikki tillilik, til, nutq, faoliyat, muammolar.

ABSTRACT

Ushbu maqolada ikki tilli bolalarni tarbiyalashning afzalliklari va muammolari ko'rib chiqilgan. Shuningdek ikki tillilikning ko'rinishlari va logopedik faoliyatda nimalarga ahamiyat berish zarurligi haqida ma'lumot berilgan. Maqolada tadqiqotchilarning ushbu muammo bo'yicha fikrlari keltirilgan.

Ikki tillilik (Bilingvizm) hodisasi ko'plab tadqiqotchilarning diqqat-e'tiborida. Ikkinchisi nafaqat ikki tillilik muammosining ko'p qirraliligi, balki uning taqdiri bilan ham izohlanadi, bu ko'p jihatdan til siyosatiga bog'liq bo'lib, afsuski, har doim ham madaniyatlar va tillarning o'zaro ta'siri tabiatini hisobga olmaydi. Umumiy masalalar tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya, psixolingvistika pozitsiyalarida ikki tillilik, ikki tilshunoslikning paydo bo'lish sabablari, uning etnikmadaniy ildizlari ochib beriladi [2].

Ikki tillilik muammosi ko'p qirrali. Demak, uning turli jihatlari C.Beyker, T.Skutnabb-Kangas, K.Beykers, J.Shumann, V.Makki, N.I.Jinkin, E.M.Veresh, E.M.Veresh, N.V.Imedadze va boshqalar tomonidan o'rganilgan [1]. Zamonaviy dunyoda bir qator tadqiqotchilarning fikricha, bolalarning ikki tilliligi sayyoramizdagi bolalarning deyarli yarmini qamrab oladi va bu tendentsiya o'sishda davom etadi. Haqiqiy muloqot sharoitida ikki tilli bolalar ikki tilni assimilyatsiya qilish jarayonida spontan nutq rivojlanishi bilan ajralib turadi. Agar o'z fikrlarini ifoda etish va boshqalarning nutqini ikki tilda tushunish qobiliyati ularning jamiyatdagi o'rni va roliga ta'sir qilsa, nutqni rivojlantirish darajasi ikki tilli bolaning o'z-o'zini anglashiga muqarrar ravishda ta'sir qiladi. Ikki tillilikni rivojlantirish jarayoni bolaning erta bolalikdan kattalar bilan muloqotda oladigan nutq taassurotlarining xilma-xilligi, chuqurligi va to'g'riligiga bog'liq [3]. Shu nuqtai nazardan, fan oldida bolalar aralash kommunikativ muhitda bir-biriga bog'liq bo'lmagan ikkita tilni o'zlashtirganda nutqni rivojlantirish jarayonining xususiyatlarini o'rganish vazifasi turibdi. Shu bilan birga, ikki tillilikning har tomonlama rivojlanishini belgilovchi omillarni ajratib ko'rsatish muhimdir. Shunday qilib, O'zbekiston asta-sekin turli madaniyatlar va tillar birga yashaydigan ko'p madaniyatli jamiyatga aylanmoqda. Ular orasida sobiq Sovet Ittifoqi va boshqa postsovet hududidan O'zbekistonga ko'chib kelgan odamlarning boshqa an'analari va urf-odatlarini muhim o'rin tutadi. Shu bois ko'p madaniyatli jamiyatning shakllanish jarayonlari tilshunoslar,

sotsiologlar, madaniyatshunoslar, psixologlar va tarixchilarning e'tiborini tobora ko'proq o'ziga tortayotgani ajabmas.

Ikkinchi tilni o'zlashtirish, agar ikkita til ketma-ket o'zlashtirilsa, birinchi tilning allaqachon shakllangan funktsional tizimiga asoslangan yangi funktsional nutq tizimini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Ona tilidagi ayrim funksiyalarning rivojlanmaganligi ikkinchi tildagi o'xshash funksiyalarning rivojlanishida tizimli ravishda namoyon bo'ladi. Tillarning har birining assimilyatsiya qilish vaqti miyaning etukligi va kognitiv funksiyalarning shakllanishining turli darajasiga to'g'ri kelishi ham muhimdir, bu har bir tilning funktsional tizimining miya tashkil etilishiga ta'sir qilishi mumkin emas. Ikkinchi tilni o'rganish usuli eng muhimi. "Yangi tilni o'rganish (rasmiy, uyushgan assimilyatsiya) yoki o'zlashtirish (muloqot orqali yoki onlayn formatda) neyropsikologik tahlil uchun zarur bo'lib qoladi, chunki u ma'lumotni kiritish uchun etakchi hissiy kanallarni va shunga mos ravishda ikkinchi tilda amalga oshirish jarayonlarida ishtirok etadigan miya sohalarini aniqlaydi [4]. Shunday qilib, assimilyatsiya qilish usuli ma'lum darajada yangi funktsional tizimni qurishda qaysi komponentlar ishtirok etishiga ta'sir qiladi. Bola rivojlanishining barcha yosh bosqichlarida paydo bo'ladigan ikki til uchun yangi nutq funksiyalarining paydo bo'lishi ham kommunikativ muhitga bog'liq va uning etakchi faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Maktab davrida ona va ikkinchi tillarni tizimli ravishda o'rgatish bilan bola ular haqida xabardor bo'ladi va bu jarayon nutqning yangi funksiyalari va turlarini ham qamrab oladi. Ikki tillilik muammosini nutq faoliyati nazariyasi doirasida ko'rib chiqishda sezgir davrlarda ikkinchi tilni o'zlashtirishda alohida motivatsiya yaratishning ahamiyati katta.

Ko'p madaniyatli va ko'p millatli muhitda pedagogik faoliyatning ilmiy-uslubiy masalalarini -demokratik g'oyalarni amalga oshirishdan tortib, ta'lim va tarbiyaning yangi dasturlari, shakllari va usullarini joriy etishgacha bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Mahalliy ta'limni modernizatsiya qilish etnik madaniyatlar an'analari bilan tanishishni tashkil etish, hukmron madaniyatni boshqa etnik va madaniy qadriyatlar hisobiga ta'lim va tarbiyaning asosi sifatida o'zgartirish zarurligini anglashni amalga oshirdi [5]. Bunday g'oyalardan kelib chiqqan holda, ko'p millatli jamiyatda ta'lim va tarbiya masalalarini ishlab chiqish pedagogikaning nisbatan yangi yo'nalishi hisoblanadi. Siyosiy va iqtisodiy integratsiya sharoitida ta'lim va kadrlar tayyorlashda milliy xususiyatlarni saqlashga katta ahamiyat berilmoqda. Zamonaviy dunyoning globallashuvi sharoitida pedagogika va ta'lim etnik va madaniy xilma-xillikni qo'llab-quvvatlashi, submadaniyatlarni rivojlantirish, ularning qadriyatlarini milliy ta'lim va tarbiya amaliyotiga kiritish uchun vosita bo'lishi va shu bilan birga pedagogika va maktab siyosati muammolarni hal qilishi kerak. Boshqa madaniyatlarni tushunish va qabul qilish, millatlararo muloqotga tayyorlik ruhida tarbiyalash nufuzli jahon va Yevropa xalqaro tashkilotlarining siyosati bilan rag'batlantirilmoqda. Ikki tilli ta'lim qanday va qanday muvaffaqiyat bilan amalga oshirilishiga qarab, madaniy va lingvistik kompetentsiya turlari mavjud:

- ✓ nutq rivojlanishining boshidanoq bir vaqtning o'zida ikki tilda (ikki tillilik) yoki bir nechta tilda (ko'p tillilik) egalik qilish;
- ✓ birinchi (ona tili) bilan bir qatorda ikkinchi tilni (ikki tillilik) bilish, agar birinchi (ona tili) allaqachon to'liq yoki qisman shakllangan bo'lsa, o'quv jarayoni sodir bo'lganda.

Ikki tilli ta'limda duch keladigan yana bir muammo -nutq patologiyasi bo'lgan bolalar nutqining buzilishi. Buzilishlarning sababi, birinchi navbatda, nutqi buzilgan

bolalarning ona tilini o'rganishga psixofiziologik va psixologik jihatdan tayyor emasligidadir [2]. Tuzatish-pedagogik ishni dozalash, ona tilini bosqichma-bosqich o'zlashtirishga va uning asosida ona bo'lmagan tilni o'rgatishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Tilni o'zlashtirish usuli turli nutq funktsiyalarining shakllanishining turli darajalarida ham namoyon bo'lishi mumkin: og'zaki nutq, yozish, o'qish. Demak, jonli til muhitida tilni ixtiyorsiz tushunishning bevosita usuli bilan nutqni tushunish ekspressiv nutq mahoratidan oldinda, rasmiy ixtiyoriy o'rganish bilan, qoida tariqasida, ifodali nutq tushunishdan yaxshiroqdir. Tilni o'rganishning rasmiy yoki to'g'ridan-to'g'ri usuli nutqning semantik tizimining xususiyatlariga va nutqni umumlashtirishning tabiatiga ta'sir qiladi: to'g'ridan-to'g'ri usulda so'z dastlab faqat bitta ma'noda o'zlashtiriladi va ma'lum bir ma'noni tushunish matn yoki iboraning umumiy ma'nosidan ma'lum bir ma'noga o'tadi. Bu esa turkumlashtirish jarayonlarini shakllantirishda muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Rasmiy (mantiqiy) usul bilan so'z darhol polisemantik sifatida o'zlashtiriladi va iboraning shakllanishi alohida so'zlarning alohida ma'nosidan iboraning umumiy ma'nosiga o'tadi. Ammo tillarni o'rganish yoshi ham muhimdir. Hayotning dastlabki uch yilida tillarni parallel ravishda egallash tillarning har birining notekis rivojlanishiga va hech bo'lmaganda ulardan birida nutq rivojlanishining kechikishiga olib keladi. Tillarni bilish juda beqaror, bola bu tilni unutishi uchun tillardan birortasi bo'lmagan bir necha kun etarli. N.M. Boburov yozishicha "... uch yoshgacha bo'lgan bolalar tillarni aralashtirib yuborishadi va faqat to'rtinchi yilda ularni farqlay boshlaydilar" [2]. Uch yoshgacha bo'lgan bolaning miyasi ikki tillilikni rivojlantirishga tayyor emas deb taxmin qilish mumkin. To'liq ikki tillilikni shakllantirish uchun eng maqbul narsa - bu bitta funktsional til tizimini frazemaviy nutq darajasiga qadar dastlabki shakllantirish, so'ngra ikkala tilni ikki xil muloqot muhitida parallel ravishda assimilyatsiya qilish: uyda ular faqat bitta tilda, bolalar bog'chasi va maktabda - boshqa tilda yoki (ko'p millatli oilalarda) ota bilan va ona bilan boshqa-boshqa tillarda muloqat qilish tufayli sodir bo'lishi mumkin.

Ikki tillilikning yana bir muhim jihati bor. N. Normatovanning fikricha, ikkinchi tilni egallash ko'p jihatdan birinchi tilning rivojlanish darajasiga bog'liq. Agar birinchi til bola uni kontekstdan tashqarida ishlata oladigan tarzda ishlab chiqilgan bo'lsa, ikkinchi tilni o'zlashtirish nisbatan oson kechadi. Agar birinchi til yomon o'zlashtirilgan bo'lsa yoki birinchi tilni yo'qotish xavfi mavjud bo'lsa, ikkinchi tilni o'zlashtirish sezilarli darajada sekinlashishi mumkin [4]. Maktabda ikkinchi tilni o'zlashtirish ham bolaning umumiy qobiliyatlari va maxsus til (lingvistik) iste'dodi bilan bog'liq. Biroq, ba'zi mualliflar chet tilini o'rganishda intellektning etakchi rolini tan olmaydilar.

L.M.Vekkerning probabilistik epigenez modeliga asoslanib shuni ta'kidlash mumkinki, aralash kommunikativ muhitda bola ta'sir qiladigan atrof-muhit ta'sirining tabiati uning bir tilli tengdoshidagi o'xshash jarayon bilan solishtirganda tuzilishi va mazmuni jihatidan murakkabdir. Bu holat ontogeneznning dastlabki bosqichlaridan boshlab potentsial ikki tilli tillarda "tovushli material" ni qayta ishlashda "kutish mexanizmlarini" kuchaytirish uchun yanada keng imkoniyatlarni rag'batlantiradi [5]. Demak, ikki tillilikdagi nutq aspektlarining rivojlanishi aslida fonetikani o'zlashtirish, lug'at boyligini o'zlashtirish va har bir til grammatikasini shakllantirish bosqichlarini o'zida aks ettiradi.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda nutqi fonetik va fonemik rivojlanmagan maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni logopediyani tuzatish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Xulosa qilib aytganda, ikki tilni o'zlashtirgan bolalar bilan mashg'ulotlar o'tkazishda individual yondashuvdan foydalanish kerak, shu jumladan nutq buzilishining turi va darajasini, ushbu bolaning rivojlanishining yoshi, psixologik va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda. Bolaning rivojlanishi, uni tarbiyalash va ta'lim olish uchun ona tilining ustuvor ahamiyatini ilgari suruvchi g'oyalarning barcha ahamiyati bilan birga, adabiyotda yana bir nuqtai nazar mavjudligini ta'kidlash kerak. Ikki yoki undan ortiq tilni parallel ravishda o'rganish bolaning ruhiyatiga sof ijobiy-rag'batlantiruvchi va rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, degan fikrdan iborat.

Adabiyotlar:

1. Глозман Ж.М. Нейропсихология детского возраста. Изд-2.- М.: Академия, 2023.
2. Boburov N.M. Two-Written Bilingualism Versus Mono-Written Bilingualism: A Longitudinal Study of Turkish (L2) Reading Skills Among Uzbek-Speaking (L1) Children// Turkish Online Journal of Distance Education, 2024, Vol 3. p. 179–206.
3. Turdieva B.B. (2022). Multilingualism in the modern world: cultural traditions and research directions. Journal of Science and Education, (1), 150-157.
4. Normatova N. (2023). Once again on the significance and prospects of bilingual education // Bulletin of NUUz. № 2. p.186.
5. Веккер Л.М. Двухязычие и многоязычие как междисциплинарный феномен: социокультурный контекст, проблемы и перспективы исследования. Детская психология. Изд-3. – К.: МИР, 2022.

INNOVATIVE
ACADEMY